

יצחק ש' פנקובר

תולדות פירוש רש"י לתנ"ך

מוסד ביאליק • ירושלים

Jordan S. Penkower

The History of Rashi's Commentary on the Bible

הספר יוצא לאור בסיוע

קרן יהושע רבינוביץ
לאמנויות תל אביב
YEHOSSUA RABINOVICH
TEL AVIV FOUNDATION
FOR THE ARTS

מסת"ב 978-965-536-379-1 ISBN

©

כל הזכויות שמורות למוסד ביאליק • ירושלים, תשפ"ד

סדר ועימוד: רונית גלעד

הדפסה וכריכה: דפוס כספית, ירושלים

Copyright by the Bialik Institute, Jerusalem 2023

www.bialik-publishing.co.il

Printed In Israel

תוכן העניינים

9	הקדמה
11	מבוא
	שער ראשון: פירוש רש"י לתורה
35	פרק א. תהליך הקנוניזציה של פירוש רש"י לתורה
57	פרק ב. הגהות רש"י לפירושו לתורה
104	פרק ג. הגהות נוספות של רש"י לפירושו לתורה
147	פרק ד. פירוש רש"י לתורה: עשרה דפים מאינקונבולה ספרדי שנתגלה לאחרונה
	שער שני: פירושו של רש"י לנביאים
161	פרק ה. הגהות שהגיה רש"י את פירושו לספרי הנביאים
183	פרק ו. הגהות רש"י לפירושו ליהושע ולמלכים
	פרק ז. הגהות רש"י, הגהות תלמידי, והגהות אנונימיות בפירוש רש"י לספר יהושע
230	פרק ח. ארבע תוספות בפירוש רש"י לירמיה
252	פרק ט. על גלגולי נוסח פירוש רש"י ליחזקאל כז 17
278	פרק י. על גלגולי נוסח פירוש רש"י, פירוש רד"ק ותרגום יונתן ליחזקאל כז 6
294	פרק יא. פירוש רש"י לספר יחזקאל: לרגל הופעתו במהדורה חדשה במקראות גדולות "הכתר"
320	פרק יב. הגהות רש"י לפירושו לספר הושע
367	פרק יג. הגהות רש"י והגהות תלמידי לפירוש רש"י לספר עמוס
396	

שער שלישי: סוף פירוש רש"י לאיוב
פרק יד. סוף פירוש רש"י לאיוב: כתבי היד והדפוסים
423

שער רביעי: שני חכמים בפירושי רש"י לתנ"ך
פרק טו. שני חכמים הנזכרים בכתבי היד לפירוש רש"י לתנ"ך:
ר' יהודה ור' יהודה הדרשן
451

ביבליוגרפיה

א. ספרות חז"ל
ב. ספרים ומאמרים
ג. רשימות כתבי יד
467
471
499

ג1. 125 כתבי יד של פירוש רש"י לתנ"ך 499; ג2. 28 כתבי יד של תרגום
אונקלוס 504; ג3. 22 כתבי יד של פירוש רד"ק 505; ג4. 11 כתבי
יד של תרגום יונתן 506; ג5. 8 כתבי יד עם פירוש של ר' יהודה ב"ר
משה הדרשן לפיוט על "שושן עמק איומה" להקליר 506; ג6. 6 כתבי
יד של תלמוד בבלי 507; ג7. 4 כתבי יד של גלוסרים 507; ג8. 4
כתבי יד של חיי עולם 507; ג9. 3 כתבי יד של ספר היראה לר' יונה
גירנודי 508; ג10. 3 כתבי יד עם פירושים של רבנו שמעיה 508;
ג11. 3 כתבי יד של אוהב משפט לר' צמח בן שמעון דוראן 508; ג12. 2
כתבי יד של המשנה 508; ג13. 8 כתבי יד של חיבורים שונים 508

מקומות פרסום נוסח ראשון של פרקי הספר
510

מפתחות

א. מפתח המקורות
ב. מפתח החיבורים
ג. מפתח האישים
ד. מפתח הלעזים
ה. מפתח העניינים
513
544
547
555
557

הקדמה

לאחר כשלושים שנה של מחקר בתולדות פירוש רש"י לתנ"ך באתי להציג לפני שוחרי פירוש רש"י את פירות מחקריי מקובצים יחד. זה מספר שנים שעמיתי מדרבנים אותי לאסוף את מחקריי בספר אחד לנוחיות הקוראים, ועתה זה מתגשם במסגרת הסדרה "אסופות" של מוסד ביאליק.

המחקר הראשון שלי בנושא, משנת 1994, התרכז בפירוש רש"י לפסוק אחד, יחזקאל כז 17. במסגרת של מחקר אחר, עיינתי בדברי רש"י לפסוק במקראות גדולות ורשה תר"ך-תרכ"ו, וראיתי שדבריו סותרים זה את זה, וברור היה שהנוסח שלפנינו אינו משקף את הנוסח המקורי. באותן שנים הייתי "בן-בית" במכון לתצלומי כתבי יד עבריים שבספרייה הלאומית בירושלים, שם הייתי חוקר במיוחד כתבי יד מקראיים וחיבורים של מסורה. שיערתי שבמקרה של פירוש רש"י העיון בכתבי היד יעזור לפטור את בעיות הנוסח שבדפוס. באותן שנים עדיין היה קיים קטלוג מפורט במכון לתצלומי כתבי יד עבריים עם כרטיסים רבים עד מאוד, מחולק לפי קטגוריות שונות, כגון: מחברים, חיבורים, וכו', ובכל קטגוריה היו הכרטיסים מסודרים עם פרטי פרטים אודות כתבי היד. וכך הגעתי לכתבי היד שהייתי מעוניין בהם, ובמקרה הזה כתבי יד של פירוש רש"י לספר יחזקאל. העיון בכתבי היד אכן פטר את בעיות הנוסח שבדפוס וחשף בפניי את תולדות הפירוש לגבי הפסוק הנדון.

לאחר מספר שנים זכיתי לההדיר את פירוש רש"י לספר יחזקאל, במסגרת של מקראות גדולות "הכתר"; ובעזרת עיון בכתבי היד עמדת הפעם על תולדות נוסח פירוש רש"י לספר כולו.

במשך השנים המשכתי את מחקריי בפירוש רש"י, לרבות בפירושו לתורה, כדי לגלות את תולדות נוסח הפירוש. היתרון הגדול של חוקר במאות העשרים והעשרים ואחד במחקר המבוסס על כתבי יד עבריים הוא קיומו של המכון לתצלומי כתבי היד העבריים. שהרי כאן החוקר יכול לעיין בכמות גדולה של כתבי יד מכל רחבי העולם, דבר שלא היה אפשרי במאות הקודמות. כפי שיתברר מפרקי הספר, רק בדיקה בכמות גדולה ומגוונת של כתבי היד של פירוש רש"י מגלה נכונה את תולדות הפירוש.

אמנם, לפעמים יש צורך לבדוק כתב יד מסוים במקור, מכיוון שהמיקרופילם אינו באיכות מספיק טובה. לכן נסעתי ללייפציג בשנת 2003 כדי לבדוק את פירוש רש"י לתורה

בכ"י לייפציג B.H. fol. 1. כתוצאה מכך פרסמתי לראשונה את 82 הגהות של רש"י לפירושו לתורה.

הקורא יגלה שבכל פרק ופרק בספר בדקתי כמות גדולה של כתבי יד. כאמור זה התאפשר רק הודות למכון לתצלומי כתבי היד העבריים שבירושלים. והנני מודה לספרנים ולספרניות שבמכון על שירותם האדיבה במשך שנים רבות מאוד. כמו כן הנני מודה לפרופ' יוסף עופר שהיה לעזר בהזדמנויות שונות בפרשנות דברי רש"י ולמר דניאל פאנו שאתו התייעצתי בענייני לעזים בפירוש רש"י. כמו כן אני מודה לגב' יונה בר-מעוז שאתה התייעצתי בכל הקשור לההדרת פירוש רש"י ליחזקאל.

ראוי לשים לב, שבסוף כל פרק יש רשימה מקוצרת ממוספרת ובדרך כלל מסודרת לפי אל"ף בי"ת של כתבי היד השייכים לאותו הפרק. המספרים של כתבי היד שבהערות מתייחסים בכל פרק לרשימת כתבי היד שבסוף אותו פרק. פיענוח של קיצורי כתבי היד ברשימות שבסופי הפרקים נמצא בסוף הספר ברשימות הכוללות המסודרות לפי אל"ף בי"ת. אסיים בציון תופעה מבורכת של השנים האחרונות: צילומים דיגיטליים של כתבי יד עבריים רבים הועלו למרשתת, בייחוד באתרים של ספריות שונות, לרבות בקטלוג הממוחשב של הספרייה הלאומית בירושלים ובאתר "כתיב".

יצחק ש' פנקובר